

Azt hiszem, a vallások...

Az élet föltételei: folyékony halmazállapotú víz, szén, nitrogén. Villámok, ultraibolya sugárzás, hatása: aminosavak. A hely az óceánok mélye.

* * *

A világ megismerhetetlen. Csak látszat, öncsalás, melyet róla festészetben, filmben, regényben, versben, táncban, szobrászatban és vallásban, tudományban kifejezhetünk. Jobb a tudat nélküli lényeknek, számunkra úr a Nagy Muszáj, hogy létezni, gondolkodni, elpusztulni és keletkezni kell. Mi nem temetkezhetünk az úgynevezett semmi-be. Előnyösebb lett volna, ha agyunk nem fejlődik odáig, hogy reflektálni tudjunk. Egyedileg persze megszabadít szellemi képességeinktől a halál. De miért a kozmosz, ha fölölthatatlan, kimondhatatlan, megfeyjthetetlen? Ha az istenek elrejtik arcukat, és szavuk zavaros?

* * *

A modernség egyenlő a szabadsággal, a végtelen változással, egészen az önrombolásig, a nihilizmusig.

* * *

A „véres” film legyőzte a kultúrát, a civilizációkat, a kontinenseket. Megváltozott korba léptünk: egyetlen látvány uralkodik itt, a megölt emberé, az öldöklő fenevadé. És az álamok e mögé állnak, ahogy a filmírók és rendezők. Ne láss mást, polgár, mint sebeket, holttesteket, kínzásokat, megerősakolt nőket. Ráadás: a heroin, az ópium, a háború.

* * *

A kereszténységet eredete óta súlyos veszteségek érték:

1. a zsidóság nem vette át a tőle származó új vallást;
2. VI. század: a mohamedanizmus kezdete;
3. XI. század eleje: szakítás; nyugati és keleti hitvallás;
4. XVI–XVII. század: természettudományos (Kopernikusz, Galilei) és reformációs fordulat (Luther, Calvin, Zwingli);
5. a harmincéves vallásháború;
6. felvilágosodás, szekularizáció;
7. a freudizmus, darwinizmus;
8. az I. és a II. világháború, náciizmus, kommunizmus;
9. a történelem értelmezhetetlenné válik: lehetetlen bármiféle historikus teleológia.

* * *

Leghelyesebb, azt hiszem, a népeket a paradoxonjaikkal jellemezni. A magyar paradoxon föltűnően nagy: éppúgy utáljuk, mint szeretjük, és éppúgy érezzük idegennek, mint édestestvérnek egymást.

* * *

Az ember a tökéletes oximoron, nem a paradoxon. Mi vagyunk a „mintha”. Ha elfogadtad a „minthát”, nem őrülsz meg. Ha nem, hülye maradsz, mégoly sok ismereted is van a világ dolgairól!

* * *

A magyar nyelv máglyára került, mint a középkori és újkor eleji eretnekek, kiket nagy kedvvel átkozott a nép. Nem akarom belenyugvó módon szemlélni nyelvünk tűzhalálát.

* * *

Az ember normális állapota az, hogy őrült. Ez azt jelenti, hogy az agnoszticizmuson túl nincs semmi?

* * *

Mindig bocsánatot kérek a kis olajfahajtásoktól, mikor kitépem őket a pázsit fűszálai közül. Éppígy bocsánatot kellene kérnünk a szarvasmarháktól, disznóktól, tyúkoktól, kacsáktól, vadnyulaktól és a többi állatetestvértől, amiért megöljük őket. Ugyanígy a fáktól és más növényektől. Csak így enyhíthetnénk valamit a vétken, melyet lénytársaink ellen elkövetünk. Elviselhetetlen számomra, hogy ezt nem tesszük meg. Az indiánok ismerték a varázsszavakat, hogy egy-egy lenyilazott őzet vagy szarvast kiengeszteljenek.

* * *

Évtizedek után újraolvasom Schopenhauert. Istenem, milyen megtévesztő az elegánsan írt filozófiai szöveg! Rászedhetnek az irodalmilag is kifogástalan mondatok, akár annyira, hogy a bennük levő gondolat elhalványul. Elfogadom anélkül, hogy igazán megítélhetném. Újra és újra el kell tehát olvasnom, ha a stílus mögé akarok látni. Szó sincs arról: hibáztatnám emiatt. Egy idő után hálás is vagyok a nem szaknyelven írt előadásmódot.

Ha Schopenhauer filozófiájának oldalába az összegezni akarás kristályosító zsinégét lebecsáljak, idővel a következő ábrákat kapom: a mindenség lényege az akarat. Ez az akarat azonban vak, mégis benne jelenik meg a magában való. Ezt a megnyilvánulási módjainál jobban nem ismerhetem meg. Az akarat örökkévaló, mert nem az egyedektől függ, azoktól meg-nem-határozva létezik. Az egyedi változások, amilyen például a születés és a halál, nem érintik. Ezek csupán az értelemre hatnak: az értelem másodrangú az akarathoz képest. Keletkezik és enyészik, mint a különféle létformák. Az értelem ezért nem képes az örökkévalóságot fölfogni. Az akarat viszont az időn kívül létezik; az idő Schopenhauer szerint amúgy sem valóságos dolog, csak az a forma, ahogyan az értelem a folyamatokat érzékeli. Az akaratot elsősorban az jellemzi, hogy az öröklét hasonlata. Célja tehát nem az egyedek, hanem a faj megőrzése. Az akarat vak ragaszkodása az élethez a fajfönntartás ösztönében és a nemzés aktusában virágzik ki buján, hatalmasan. Az egyedek teljes mértékben utódaik megteremtésére szolgálnak. És a szerelem – kérdezem –, melyből költészetünk, művészetünk kirobban? Schopenhauer nem romantikus, szerinte az egyedileg élő szervezet minden tevő-

kenysége a jövődőt jelentő sejtmag kifejlesztésére és megtermékenyítésére irányul. A halál csak külsőleg változás: minden élőlényben ugyanaz az akarat testesül meg. A halál tehát csak pihenés egy új megtestesülés előtt. A halál ugyanaz a faj, mint az álom az egyén számára: megfrissülve lépünk ki belőle.

* * *

„*Life is the knowledge that one is going to die.*” (Élni annyi, mint tudni, hogy meghalunk – Herbert Lobrenz.)

* * *

Akit orron csaptak, az csak az állára ömlő vért törölgeti, nem gondol többé látomásra, se szerelmi halálra. Elég neki a bizonyosság, amely nem inog meg a tudatában: folyik a vér, fáj a betört csont. Visszavonul egy zsebkendővel a lelke szobájába. Szunyókálni a Nagy Álom eljöttéig. Akit orron csaptak, nem imád mást, csak a fájdalom istenét. Az ember élete éppúgy „örök”, mint az isten fogainak tavaszi rügyfakadása.

* * *

Az a költő, regény-, novella-, dráma- és esszéíró, akivel nem vitatkozol, valójában érdektelen: nem eredeti szellem. A nagyokkal örökké harcban állok, mert ők maguk is az emberi-természeti lét szelében egyensúlyoznak. Nem nyugodhatsz meg attól, hogy nem kérdezel rá „nagy eszméikre”. A kisebb vagy rossz szerző nem támaszt ellenkezést: olvasod és elfelejted, mint a kavicsot a folyó. A sziklát bezeg nem lehet kikerülni – ezt be is kell vallani. Minél jobban szembeszállsz vele, annál szilárdabb.

* * *

„*A lázadás szikra a szélben*, de olyan szikra, amely a lőport keresi” (André Breton).

* * *

„*Részesülni valamely igazságból* annyi, mint felmérni, hogy vannak más igazságok is, amelyekből még nem részesültünk” (Alain Badiou).

* * *

Ha mondok valamit, biztos, hogy tévedek. Ha nem mondok semmit, nem létezem. Jobb tehát tévedni, mint hallgatni.

* * *

A hagyományos (klasszikus) realista vers minden szava, kifejezése, mondatszerkezete lényegében azonos a mondanivalójával. A szimbolizmus lebegtetni kezdi a témát a valóság és a jelentés között. A modern költészet föllazít minden kapcsolatot a beszélt nyelv, a forma és a tárgya között. Mögöttes tartomány *minden*. Ami a szöveg szerint titok, a vers egészében is homályban marad.

* * *

A modern (de talán minden) vers létjogosultsága a transzcendálása. Az, hogy az úgynevezett valóságosból nyelvileg, képileg, mondatszerkezetileg túllép a dolgok háttérébe, alapjába,

árnyékába. Átlényegülés nélkül földön marad a madár: másik lényként képes röpködni. Azért kell a köznapiságtól függetlennek lennie, mégha hihetetlen és valószerűtlen is, mint az álom vagy az elme bódult állapota.

* * *

Azt válaszolja az idős fizikus a hallgatóság egyik tagjának a kérdésére, hogy az evolúciós elméletet nem tudja elfogadni. „Hihetetlen számomra, mondja, hogy az élet a szervetlenből fejlődött ki. A teremtésben hiszek”, mosolyog szerényen.

Ebben a „logikában” az a hiba, hogy ilyenformán meg a Teremtő eredetét kellene megmagyarázni. És így tovább a végtelen regresszus tipikus csapdájában.

* * *

65 millió évvel ezelőtt hatalmas tömegű aszteroida csapódott a földre a mai Yukatán-félsziget táján. A becsapódást sok megatonnásnak megfelelő tűz követte. És földrengés, tengeráradás 300 méter magas hullámokkal. Az ütközést követően kis darabokra szakadt izzó aszteroidahulladékok lángesőként pásztázták végig a glóbusz egész felületét. A növény-, állat- és rovarvilág elégett. Az óriás halak és sárkányok (szauruszok) más és más fajtái sem menekülhettek. Csak a kisebb-nagyobb, földalatti üregekben megbújó rágcsálók éltek túl a föld eddigi legnagyobb katasztrófáját. Génjeinknek köszönhetjük a homo sapiens és más élőlények több millió éve történt megjelenését.

Hogy tudták a tudósok összeállítani ezt a rémtörténetet? A XIX. és XX. századi geológiai és paleontológiai leletek föltárásával. A földben olyan fémrétegek találhatóak, melyeket csak idegen égitest vághatott a sziklába vagy a talajba. A fosszilizálódott óriás csontvázak Amerikától Ausztrálián, Afrikán át Ázsiáig (Taklamakán sivatag) mindenütt tömegesen fordulnak elő, bizonyosságul annak, hogy a pusztulás egyszerre következett be. Korukat az ismert karbonézissal állapították meg.

A kutatók szerint hasonló méretű aszteroida ütközése ugyanúgy megváltoztatná a Föld hegyeit, tengereit, ugyanúgy elégetne minden életet, mint a 65 millió évvel ezelőtti. Azt, hogy ilyen óriás, fölforrósodott égitest mai rakétatechnikánkkal, atombombával való megsemmisítése vagy eltérítése lehetséges volna, a szakemberek kételkedéssel fogadják.

Óriásárkányok 20 méter hosszú, 5–6 méter magas csontvázait magam is láttam a chicagói Antropológiai Múzeumban. Van olyan elmélet is, mely a pusztulást nem a magas hőmérsékletnek, hanem az aszteroida által fölvert vastag pornak tulajdonítja. Sötétség lett tőle a földön, talán hónapokig is, ezért semmisült meg az élet minden fölszíni formája. Nincs módunk megítélni, melyik teória elfogadhatóbb. Tény viszont: mindaz, ami a katasztrófa után bekövetkezett, itt vannak a bizonyítékai.

* * *

Jó ép ésszel, tovább dolgozva megöregedni, de rossz, hogy minél idősebb leszek, annál több barátom, rokonom, barátnőm, pályatársam marad el mellőlem. Emlékszem, Illyés is panaszkodott nyolcvanadik éve felé közeledve: szinte senki sem él már barátai, író-társai közül. „Egyedül vagyok, mondta, hol van Lőrinc, Péter, Németh és a többiek?”

* * *

Hogy lett isteni nagyság a galileai férfiból? Tanításai, ítéletei eléggé zavarosak, sőt extrémek. A Máté 10/34-ben ezt olvasom: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békét bocsássak e földre. Nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert.” 10/35: „Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atya, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt.” 10/36: „És hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe.” 10/37: „A ki inkább szereti atyját és anyját, hogynem engemet, nem méltó én hozzám. És a ki inkább szereti fiát és leányát, hogynem engemet, nem méltó én hozzám.” Lukács valamivel enyhébben írja ugyanazt, 14/26: „Ha valaki én hozzám jó, és meg nem gyűlöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fitestvéreit és nőtestvéreit, sőt még a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom.”

Vagy talán mégis ő a keményebb?

* * *

Modern költészet = modern ember, modern ember = a krízis kora. Nagyjából kétszáz évvel ezelőtt kezdődött, nemcsak hogy nincs vége, de egyre mélyebbé válik. Abszurdabb ma az emberiség állapota szellemileg, fizikailag egyaránt, mint a XX. században.

* * *

Sztereotípiák a magyar népdalokban. Az a különleges bennük, hogy ismétlődésük miatt egy-egy jelző, főnév vagy kifejezési fordulat elveszti eredeti jelentését, azaz új értelmet kap. Ilyen (nagyon gyakori) a *gyöngye* szó használata. (Példák: „az én galambomnak gyöngye vállára ülj”, „Gyöngye vagy még babám a szerelemre”, „Leányom, leányom! Virágos kertömbé Első raj méhemnek gyöngye lépecskéje”, „Tüskön-bokron marad az én gyöngye testem”. Világos hogy itt a gyöngye más jelent, mint maga a jelző. Szépet, szeretetreméltót, gyöngédet, csodálatosat, ki tudja, még mit? Így van ez a kerek erdő, kerek pázsit, kerek dombocská esetében is. A *piros* nagyon hangsúlyos: „Piros pünkösöd napján”, „Szoknyáim, szép piros szoknyáim, szögrül lehulljatok, gyászba boruljatok!”, „Nem szeretlek másért, szép piros orcáért”, „Piros szép Örszebet”, „Hazaizen az édes anyjának, Piros párnát küldjön a lányának.” Mindegyik példában érzem az erősen szimbolikusat.

* * *

A tökéletes egyenlőtlenség társadalmát sikerült kialakítani. Legfőképpen a milliárdosok, kicsit alattuk a milliomosok, aztán a magas jövedelműek, villa-, nyaraló- és luxuskocsi-tulajdonosok, lejjebb az éppen csak megélők és a szegénységben tengődők, majd a kisnyugdíjasok, végül a munka- és lakásnéküliek. Nemcsak vagyoni, hanem rangbeli különbségek is elválasztják az embereket. Törvény előtt is könnyebb a pártok, a kormány, a minisztérium vagy valamelyik bank tagjainak. A miniszterelnök, az államfő megközelíthetetlen magasságban lebeg az őket odajuttató közemberek fölött. Nem sokat jelent, éppen melyik politikai irányzat van hatalmon. Biztos: a volt diktatúra maradékainak nagyobb a Veres Péter-féle „kivagyisága”.

Természetesnek vesszük ezt a berendezkedést.

A bűnözés liánja befutja ezt a paradicsomi almafát. A szabadság angyala nem fér meg az egyenlőség kígyójával.

* * *

Paradoxonok Csuang-ce szövegeiben: „A tojásnak tolla van.” „A repülő madár árnyéka sosem mozog.” „A kutyakölyök nem kutya.” „A gyors nyíl bármilyen sebesen szállhat, van olyan időpont, amikor se előre nem halad, se meg nem áll.”

* * *

Különbőség. Megsimogattam egy csupaszigát meg egy sziámi macskát. Mi a különbség a csupaszigát meg a sziámi macska között? Nem tudtam meg.

* * *

Talán meg se halok, csak elszáradok, mint az ördögsekér, és ősszel dombról dombra forog a szél.

* * *

Csupa makulátlan verset olvasok az irodalmi lapokban. Mi történt veletek, magyar költők? Már nem meritek kimondani, ahogy Ady merte, hogy megcsalódtatok Hágár oltárán?

* * *

„Ezen az világon minden képtelenség lehetséges, még a szentháromság is” (Jorge Luis Borges apja).

* * *

Dzsuang Dszi álma a lepkéről azért irodalmi mű számomra, mert még sose álmodtam magam rovarnak, állatnak vagy növénynek. A 2400 éves álom persze tetszik Berkeley-nek és mindenkinnek, aki tagadja, hogy tudatunkon kívül bármi is létezhet. Költészetkén viszont a legnagyobb versek közé sorom a lepkeálmot, és csodálom a költőt, aki ébren sem tudja: ő álmodja-e a lepkét, vagy a lepke őt? Lehet, hogy ez a vers az abszurd filozófia első darabja. Az a föltételezés, hogy álom és valóság nem különböztethető meg, vagyis egyik sincs, mert ha egyáltalán van valami, akkor az a semmi. Ahogy Szabó Lőrinc megírta a mély rejtélyt:

*és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dzsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt, és mindhármunkat én*

Ez Buddha nagy gondolata: nincs a világon semmi szubsztancia, semmiféle szubsztanciális. Ezzel egész sor ontológiai zavarnak elébe vágott. Csakhogy én azt gondolom, ha nincs szubsztancia, akkor se szellemi, se érzéki nincs, vagyis nem érdemes filozófiai rendszert alkotni. Eljutottunk a végpontig. Pedig az lehetetlen. Tapasztalatom az, hogy az intellektuális és a szenzuális között különbség van, ezt a kettő állandó cseréje bizonyítja, ahogyan a beszéd hangjaiból eszme, az elme eszméjéből folyton hang lesz, ha kimondjuk. A lét tehát csak a különbözőségekben érhető tetten. A különbözőségek teszik lehetővé az általánost, ahogy az elvontat a konkrét, vagy fordítva. De nem biztos, hogy a lepkeálm-bölcseletet meg tudom cáfolni: kevés ilyen filozofikus szépség született meg az ember agyában.

* * *

„*Én azt figyeltem meg*, mondta az öreg antropológiaprofesszor, hogy aki egyszer elmegy, olyan, mintha légbuborék lett volna. Salaktalanul és véglegesen üres tér lesz a helye. Álomban, igen, álomban meg-megölelnek. Tudom, árnyékok, vázak, beszélgetek velük. Ennyi marad belőlük.”

* * *

Azt hiszem, a vallások, mindegy, hogy monoteisták vagy politeisták, tökéletesen megfelelnek a mítosz fogalmának. Mindegyik megszemélyesíti a misztériumot, egy nevet vagy éppen a semmit, ahogy az a mítoszok esetében történik. A lényeg egy megfoghatatlan, magasabbrendű lény meg annak a története. Az animista gondolkodásban vagy a mágia gyakorlatában ez a megszemélyesítés még a természeti jelenségekre vonatkozott. Volt tehát mögöttük tapasztalat: a félelmetes vadállat, a szélvihar, a villám, a földrengés, árvíz, betegség, tűzhányókitörés még valóság volt, föl lehetett ruházni hatalommal, szándékkal, jóindulattal vagy rosszindulattal. A rítusok, varázsénekek a velük való kapcsolat-teremtést szolgálták.

Az államok, a városok kialakulásával az eredeti animista szemlélet már elvonatkoztatott a tapasztalható tényektől: elméleti ruhát öltött a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal szemben tanúsítandó magatartás. Megszerveződik a szakrális: a király, fejedelem isteni lény, a papok égi és földi határozott megkülönböztetésének tanítását dolgozzák ki. A város vagy a birodalom megszentezett ura mindennek a birtokosa, legfőképpen a halhatatlanságé, hiszen éppen ebben különbözik leginkább az embertől. Megjelenési formája sokféle lehet: bika, Nap, mesebeli madár, esetleg többféle állatból egyesített lény, mint az aztékoknál Kecalkoatl, a madárkígyó. Sokféle ábrázolás született az istenek vagy isten megjelenítésére vagy éppen, mint a hébereknél, teljesen láthatatlanná rejtőztetve. Az elképzelhetetlenségnek ezt az elvét azzal is erősítették, hogy csak egy, egyetlen abszolút hatalom, teremtő és pusztító szellemi tekintélyt szentesítettek. Először történt meg ez a létértelmezés folyamatában. Keresztények és mohamedánok csak átvették a kizárólagosságnak ezt a világfölöttiségét. A zsidók ettől függetlenül ismerték, leírták Jahve tulajdonságait, törvényeit, szándékait, és ebből határozottan kirajzolódik egy haragos és egy támogató felsőbbrendű személy arculata.

A kínaiak nem alkottak maguknak ilyen istent, ők csak az égi és a földi különbségét hangsúlyozták. A kettő harmóniájában látták a bölcs életvitel lehetőségét. A sokistenhívő egyiptomi, ógörög vagy hindu kultúra sokkal bonyolultabb képlet. Azt is mondhatom: alig különbözik a mágikus korszak animisztikus hiedelmeitől. Az istenségnek némelykor nincs is pontos helye, változhat a kultusza is. Jellemző, hogy az istenek alá vannak vetve magasabb erőknek, a hinduknál például az általános világtörvényeknek, az ógörögöknél Anankénak, a sors istennőjének, az egyiptomiaknál az alvilági megmérettetésnek. Főistenek azonban mindhárom vallásban vannak, tekintélyük és kultuszuk viszont változó. Antropomorf jellegük is sokkal meghatározóbb, mint a három egyistenhívő teológiában.

Mítoszi helyzetük mégis azonos.

Az Ószövetségben négy-öt rendkívül jelentékeny szent esemény világítja meg isten és ember viszonyát: Mózes és az égő csipkebokor, Izsák áldozata, Ádám és Éva bűnbeesése, Jób igazságtalan büntetése. Az iszlám egyetlen mítoszon alapszik: Gábiel arkangyal ihleti meg Mohamedet, hogy a Korán tanítását leírja. Némileg hasonló a ke-

reszténység: a négy evangéliumban föltűnő módon csak példabeszédek fordulnak elő, mitikus esemény nincs. Annál inkább van *egy*, egyetlen mitikus személy: Krisztus. Ő a meghaló és föltámadó ősi istenek babiloni, asszír, egyiptomi, iráni mintájának felel meg. Mindenhatósága látszólag több mint Jahvéé, Ré napistené vagy Allahé. Először is emberből lesz istenné, szándékosan vállalja a halált, ráadásul megváltja bűneitől az egész emberiséget. És – tipikusan mitikus mozzanat – újra eljön majd a földre a mennyekből, ahol az Atyával és a Szentlélekkel várakozik az utolsó ítélet napjára. A századok folyamán Pantokrátorrá, királlyá, demiurgosszá válik, ezzel mintha az – egyébként őt világra küldő – Atya jelentőségét is fölülmúlta. Azt a mítosz nem teszi világossá, mi a szerepe a Szentléleknek ebben az átalakulásban. A mítoszokban azonban általános az efféle homályosság, hiszen az ezeket megalkotó hagyomány maga is sok bizonytalansággal küzd. Nem szabad anakronisztikus módon logikát keresni benne.

A vallási mítoszok transzcendens hősei mindenesetre önellentmondó természetűek, hiszen minél magasabba emelik őket az emberi fantazmák, annál nyilvánvalóbban antropomorfak és egyúttal láthatatlanok, nem létezők. Azaz jelenvalóságuk valódi módja az a hit, amely történetüket kitalálja, majd ezt a vágyból keletkezett szent alakot valóságosnak, sőt a legvalóságosabb spirituális hatalomnak ismeri el. Az erre a hitre alapozott szervezetek, gyülekezetek, egyházak éppen kidolgozott teológiájuk következtében múltják fölül a törzsi ember kezdetleges animizmusát. Civilizációs korszakokat teremtvé, társadalmi rendet, amely ilyen módon etikailag szilárd maradhat. Ha azonban a gyakorlatban, politikában, filozófiában, művészetben a hit száradni kezd (mint a fölvilágosodás során történt Európában és Amerikában. A többi kultúra esetében ez még a jövő titka), a történelem addig világosnak tűnő menete összezavarodik, minden válságba csúszik, mert a mítoszt, mivel a kollektív tudatalatti műve, nem lehet mesterségesen újraéleszteni.

* * *

A három világ. Karl Popper *Test és elme* című könyvét olvasom. Megszüntet bennem egy nyilvánvalónak látszó fölosztást. Én is úgy gondoltam, mint Descartes, hogy két elemi tevékenységünk határozza meg ember voltunkat: a fizikai és a szellemi-lelki. Amit öt érzékünkkel tapasztalunk, azt agyunk ismeretekké, fogalmakká, intellektuális tartalmakká dolgozza föl. Popper ezt az egyszerű kettősséget nem fogadja el, azt mondja: a fizikából elmebelivé váló képességünk nem passzív. Az elmének megvannak a maga művei, melyekkel gazdagítva összekapcsolja a testi és szellemi világunkat. Ezért nevezi ő ezt az aktív énrészt 3. világnak. A 3. világhoz tartoznak a tudományos, a vallási, a művészi és filozófiai eredmények. Természetesen vannak jelenségek, melyek hol fizikaiak, hol tisztán szellemiek. „A Hamlet, mondja, mint leírt szöveg a fizikai, tehát az 1. világba tartozik. De mint színpadi előadás, már a 3.-ba.” Természetesen vannak a 2. és az 1. világ közt közvetítő 3. világhoz tartozó elemek is. Ilyen például az objektív tudás. Ez a világ biológiailag legfontosabb részét alkotja, azt a részét, melynek a legjelentősebb hatása van az 1. világra.

Eszembe jut, mit mondott Leibniz Hume meghatározására, mely szerint „semmi sincs az értelemben, ami ne lett volna előbb az érzékekben”. Erre jegyzi meg Leibniz: „Kivéve magát az értelmet.” Vagyis már ő is tudott a 3. világról, csak nem látta, hogy e nélkül nincs 1. és 2. világ sem. Popper éppen ezt teszi világossá, vagyis az elme auto-

nóm működését, amely kultúránk legértékesebb szintjét alkotja. Tehát nem elég a fizikai dolgok létét megtapasztalni, ennek fogalmi megfelelőjét ismertté tenni. Az ismereteket az agy, azaz az elme merőben új szellemi dolgokká emeli föl. És pontosan ez az, amire a legmagasabb rendű állatok sem képesek. Ez választ el tőlük véglegesen.

* * *

Bizarr. Az ember legfurcsább (bizarrabb) paradoxona, hogy teljesen halandóként úgy él, cselekszik, gondolkodik, mintha halhatatlan volna. Én hosszú-hosszú évek óta érzem: félig élő, félig halott vagyok. Nem szünteti meg egyik érzés a másikat bennem. Ettől minden ködös, álomszerű, amit átélek, írok, gondolok.

* * *

Születésnap. Azt mondja a feleségem, fiam-lányom, barátaim: biztosan megérem akár a 90. évemet is. Jólesik ez a szeretetből, féltésből fakadó kívánság. Hét évvel ajándékoznak meg. Mégis azt kell tudnom, nem ugyanaz a 60–70 és 70–80 közötti tíz év, mint a 80 utáni. Ekkor már nem ennyi vagy annyi idő a nagy kártyajáték tétje, hanem az egész élet. 83 után megkezdődik a végső *visszaszámlálás*.

TÖRNAI JÓZSEF (1927) Budapesten élő költő, író, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. Legutóbbi kötete: *A második eljövétel*. Műfordítások a világ költészetéből (2010).